

Analyzing the Role of Urban Third Places in Enhancing Environmental Quality: The Case of Qazvin City

Alireza Rahmani^{۱*}, Saeed Mohammadpour^{۱*}, Tarlan Zarneshani Asl^۲ & Marzieh Habibzadeh Meybodi^۳

۱. PhD Candidate in Geography and Urban Planning, Department of Geography and Urban Planning, Faculty of Planning and Environmental Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran

۲. MSc in Remote Sensing, Department of Remote Sensing, Faculty of Planning and Environmental Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran

۳. PhD in Architecture, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urbanism, Islamic Azad University, Tabriz Branch, Tabriz, Iran

* MSc Student in Urban Design, Department of Urban Design, Faculty of Urban Planning, College of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran

* Corresponding author: Email: iranurban@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: ۱۸ March ۲۰۲۴

Received in revised form: ۲۰

June ۲۰۲۴

Accepted: ۳۰ June ۲۰۲۴

Published online: ۲۰ July ۲۰۲۴
(Times New Roman ۹)

Keywords:

Third places
Environmental quality
Social interaction
Historic urban spaces
Urban planning

ABSTRACT

Urban spaces play a critical role in citizens' social, economic, and cultural life, with environmental quality directly affecting social interactions and psychological well-being. Urban third places—areas beyond home and workplace that enable social interaction, community engagement, and collective experiences—are key factors in improving environmental quality and urban life. In Qazvin, rapid population growth, limited public spaces, and environmental challenges make the study of third places especially important. This applied, descriptive-analytical study employed field surveys. Data were collected from ۳۹۰ residents across four municipal districts using a validated researcher-designed questionnaire. Analyses were performed using SPSS for ANOVA and Smart PLS for structural equation modeling (SEM). Third place dimensions included perceptual, social, and visual factors, while environmental quality was measured via activity, mental image and serenity, connectivity and accessibility, and social relationships. ANOVA results indicated significant differences in environmental quality across districts, with central and historic areas, such as Sabzeh Meydan and Sa'd al-Saltaneh, showing the highest quality. SEM analysis revealed a direct and significant effect of third places on environmental quality ($\beta=۰.۷۲۲$, $R^2=۰.۷۵۵$). The perceptual dimension had the strongest influence, followed by social and visual aspects. Mental image, connectivity, and social relationships positively impacted environmental experience, while activity and land use were not statistically significant. These findings highlight the role of historic and cultural urban spaces in enhancing social interaction, urban identity, and lived experience, underscoring the need for targeted urban planning interventions. Third places are essential for enhancing environmental quality by promoting social interaction, spatial identity, and citizens' experiences. Urban planning should focus on improving perceptual and social dimensions, accessibility, visual design, and cultural activities, particularly in historic districts. Targeted interventions in lower-quality areas, including public space design and social safety improvements, are crucial for reducing spatial disparities and improving urban life quality.

Cite this article: Last Name, Initial., Last Name, Initial., & Last Name, Initial. (۲۰۲۰). Title of paper in lower case letters (except for initial letter of first word, initial of first word after a colon, and proper nouns). *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 20(۱), ۱-۱۶. <http://doi.org/.....>

<http://doi.org/.....>

© The Author(s)

Publisher: Islamic Azad University, Rasht Branc

Extend Abstract

Introduction

Urban spaces are essential components of the social, economic, and cultural fabric of cities. Their environmental quality significantly influences social interactions, psychological well-being, and residents' lived experiences. Among these urban spaces, the concept of "third places" has emerged as a critical factor in shaping urban life. Third places are defined as public spaces beyond home and work where individuals can engage in informal social interactions, cultural exchange, and collective activities. Such places include parks, cafés, plazas, cultural centers, and other accessible public venues that foster social cohesion and community vitality. Empirical studies across diverse global contexts have demonstrated that third places enhance social engagement, reduce stress, and increase residents' overall sense of belonging. In addition, third places contribute to urban resilience by

Methodology

The present study adopts an applied, descriptive-analytical design and employs a mixed-method approach combining field surveys with quantitative analysis. The research population comprised residents from the four municipal districts of Qazvin, selected to capture both central historic and peripheral areas. A total of ۳۹۰ participants were sampled based on Cochran's formula to ensure representativeness. Data collection was conducted using a structured, researcher-developed questionnaire, which was validated by a panel of urban planning and architecture experts for content validity and reliability.

Environmental quality was operationalized using four key dimensions: activity and land use, mental image and serenity,

Results and discussion

The results from ANOVA demonstrated significant spatial differences in environmental quality across Qazvin's districts. Central and historic areas, including Sabzeh Meydan and Sa'd al-Saltaneh, scored highest in environmental quality (mean = ۴,۰۵), reflecting the

encouraging walkability, outdoor activities, and social networking, which collectively improve the quality of life and mental health outcomes.

Qazvin, a mid-sized city in northwestern Iran with a population experiencing rapid growth, faces spatial and environmental challenges, including limited public spaces, degradation of historic urban fabrics, and environmental pressures. These characteristics make Qazvin an appropriate context for investigating the role of third places in improving environmental quality and social life. Despite the recognized importance of these spaces internationally, limited empirical research has examined their function in Iranian mid-sized cities, particularly regarding how third places influence perceived environmental quality and social well-being in historic and central urban districts.

connectivity and accessibility, and social relationships. Third place characteristics were measured through six dimensions: perceptual, social, visual, functional, morphological, and temporal. Statistical analyses were performed using SPSS for descriptive statistics and one-way analysis of variance (ANOVA) to examine differences across districts. Structural equation modeling (SEM) using Smart PLS was employed to investigate causal relationships between third place characteristics and environmental quality indicators, allowing for simultaneous assessment of direct and indirect effects and estimation of explained variance (R^2).

positive influence of preserved historic spaces, cultural landmarks, and accessible public amenities. In contrast, peripheral and less developed districts exhibited lower environmental quality scores, highlighting spatial disparities and the need for targeted urban interventions.

SEM results indicated that third places exert a direct and statistically significant effect on environmental quality ($\beta=0.444$, $R^2=0.444$). Among the six dimensions of third places, the perceptual dimension emerged as the strongest predictor, emphasizing the role of residents' subjective experiences and sense of place in shaping environmental perception. Social and visual dimensions also contributed significantly, suggesting that opportunities for informal social interaction and aesthetic design elements are essential in enhancing the environmental experience. Interestingly, the functional and activity dimensions, while important, were not statistically significant in predicting perceived environmental quality, indicating that the mere provision of facilities or organized activities may be insufficient without supporting social and perceptual engagement.

At the level of environmental quality indicators, mental image and serenity, connectivity and accessibility, and social relationships had positive and significant effects on residents' experiences. This

finding aligns with international research highlighting the importance of psychological comfort, walkable infrastructure, and social cohesion in promoting urban livability. The results underscore that historic and cultural urban spaces, such as Sabzeh Meydan and Sa'd al-Saltaneh, serve as pivotal third places by reinforcing spatial experience, urban identity, and social interaction. Such spaces provide a platform for collective engagement, strengthen place attachment, and enhance the overall perception of environmental quality.

These findings have important implications for urban planning in Qazvin and similar mid-sized cities. They suggest that urban development strategies should not only focus on physical infrastructure but also prioritize the perceptual, social, and aesthetic dimensions of public spaces. Interventions aimed at improving environmental quality must be context-specific, addressing spatial inequalities while promoting inclusive social interactions and cultural programming.

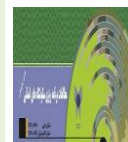
Conclusion

The study concludes that third places are fundamental drivers of environmental quality in urban settings. By fostering social interaction, enhancing spatial identity, and supporting residents' lived experiences, these spaces significantly contribute to the overall quality of life. Urban planning policies in Qazvin should emphasize the following: strengthening perceptual and social aspects of third places, improving physical accessibility and connectivity, enhancing aesthetic and visual design, and integrating cultural and social activities within historic and central urban districts. Additionally, targeted interventions are necessary in districts with lower environmental quality, including the design of inclusive public spaces, provision of local services, and reinforcement of social safety.

Overall, this research provides empirical evidence that integrating third place strategies into urban development can

reduce spatial disparities, improve community well-being, and support sustainable urban growth. The findings contribute to both theory and practice by linking international evidence on third places to local urban contexts and offering actionable recommendations for enhancing the quality of urban life in Qazvin and comparable cities.

Keywords: Third places, Environmental quality, Social interaction, Historic urban spaces, Urban planning

تحلیل نقش مکان‌های سوم شهری در ارتقای کیفیت محیطی شهر قزوین

علیرضا رحمانی^۱، سعید محمدپوری^۲، طرلان زرنشانی اصل^۳ و مرضیه حبیب‌زاده میبدی^۴

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری گروه، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

دانش آموخته کارشناسی ارشد سنجش از دور - گروه سنجش از دور، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

دکتری معماری - گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران

دانشجوی ارشد طراحی شهری - گروه طراحی شهری، دانشکده شهرسازی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران

* نویسنده مسئول: Email: iranurban@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	رشد شتابان شهرنشینی در قزوین، چالش‌های متعددی از جمله کاهش کیفیت محیطی و تضعیف فضاهای تعاملی را به همراه داشته است. در این بستر، کمبود فضاهای عمومی پویا و فرسودگی بافت‌های ارزشمند تاریخی، سبب شده تا نیاز به بازآفرینی و توجه به «مکان‌های سوم» به عنوان عرصه‌هایی برای حیات اجتماعی، بیش‌ازپیش ضروری گردد. بر این اساس، هدف اصلی پژوهش حاضر، تحلیل و سنجش میزان تأثیرگذاری ابعاد مختلف مکان‌های سوم شهری بر ارتقای شاخص‌های کیفیت محیطی در سطح مناطق چهارگانه شهر قزوین است. پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت، توصیفی-تحلیلی است؛ داده‌های مورد نیاز با استفاده از ابزار پرسشنامه محقق ساخته و به روش پیمایشی از ۳۹۰ نفر از شهروندان (حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران) جمع‌آوری شد و با استفاده از نرم‌افزارهای SPSS و SmartPLS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج حاصل از مدل‌سازی معادلات ساختاری نشان داد که مکان‌های سوم تأثیر مستقیم، مثبت و معناداری ($\beta = 0.722$) بر کیفیت محیطی دارند و قادرند بخش عمده‌ای از تغییرات این متغیر را تبیین کنند ($R^2 = 0.755$). همچنین در میان ابعاد مورد بررسی، ابعاد «ادراکی» و «اجتماعی» بیشترین نقش را در بهبود تجربه فضایی شهروندان ایفا کردند. در نهایت، یافته‌ها مؤید آن است که تقویت مکان‌های سوم، به‌ویژه در بافت‌های تاریخی و واجد هویت، راهکار اصلی و راهبردی جهت ارتقای کیفیت محیطی در این شهر محسوب می‌شود.
کلیدواژه‌ها: مکان‌های سوم، کیفیت محیطی، تعامل اجتماعی، فضاهای تاریخی، برنامه‌ریزی شهری	

استناد: نام خانوادگی، نام؛ نام خانوادگی، نام؛ و نام خانوادگی، نام (۱۴۰۴). عنوان مقاله. *مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی*، ۲۰ (۱)، ۱-۱۶.

<http://doi.org/10.29253/2024.1.1>

مقدمه

فضاهای شهری به‌عنوان بستر عمومی زندگی جمعی، نقشی بنیادین در شکل‌دهی به تعاملات و انسجام اجتماعی ایفا می‌کنند. ویژگی‌های کالبدی این فضاها، نظیر دسترسی، استفاده مختلط از کاربری‌ها و کیفیت میلمان شهری، در هم‌تندی با عوامل اجتماعی-جمعیت‌شناختی، تعیین‌کننده میزان سرزندگی و پویایی شهر هستند. در مقابل، فضاهای شهری فاقد کیفیت کالبدی و خدمات مناسب، می‌توانند زمینه‌ساز کاهش تعاملات اجتماعی و انزوای شهروندان شوند (Qi, Mazumdar, & Vasconcelos, ۲۰۲۴). در این بستر، مفهوم «مکان‌های سوم شهری» به‌عنوان عرصه‌هایی فراتر از خانه (مکان اول) و محل کار (مکان دوم)، اهمیتی دوچندان می‌یابد. طبق نظریه ری اولدنبرگ (۱۹۹۰)، این فضاها «قلب تپنده حیات اجتماعی» محسوب می‌شوند و با ویژگی‌هایی همچون بی‌طرفی، برابری اجتماعی، تمرکز بر گفتگو و دسترسی پایدار، بستری برای دموکراسی روزمره و همبستگی اجتماعی فراهم می‌کنند (Hickman, ۲۰۱۲). هرچند امروزه با ظهور دیجیتال‌شدن، مرزهای سنتی این فضاها دگرگون شده و پدیده‌هایی مانند فضاهای کاری اشتراکی و کافه‌های دیجیتال، الگوهای تازه‌ای از تعاملات اجتماعی را به‌ویژه در شهرهای آسیایی رقم زده‌اند (Liefooghe, ۲۰۱۸; Nadizti et al., ۲۰۲۱).

اهمیت مکان‌های سوم تنها محدود به تعاملات اجتماعی نیست، بلکه این فضاها به‌مثابه تجلی‌گاه فرهنگ و هویت، نقش مؤثری در سلامت روان و کیفیت زیست شهری دارند. مطالعات نشان می‌دهند که دسترسی به مکان‌های سوم، ارتباط مستقیمی با ادراک کیفیت زندگی دارد (Jeffres et al., ۲۰۰۹) و می‌تواند اثرات بازایی‌گرایانه روانی برای گروه‌های مختلف، از جمله دانشجویان و سالمندان داشته باشد (Masoud et al., ۲۰۲۲). علاوه بر این، رویکردهای نوین بر اهمیت «مکان‌های سوم سبز» تأکید دارند؛ فضاهای طبیعی شهری که می‌توانند با کاهش استرس، تسهیل احساس تعلق و ارتقای عدالت فضایی، نقش سازنده‌ای در رفاه جمعی ایفا کنند (Jennings & Bamkole, ۲۰۱۹). پژوهش‌های اخیر در لس‌آنجلس و اورلاندو نیز مؤید آن است که هم‌خوانی میان مکان‌های سوم و قابلیت پیاده‌مداری محیط، به‌صورت مستقل و متقابل، بر افزایش حالات روحی مثبت و سرمایه اجتماعی تأثیرگذار است (Lee, ۲۰۲۴; Yu, ۲۰۲۵). بنابراین، خوانش دقیق کیفیت محیط شهری نیازمند توجه هم‌زمان به ابعاد عینی (کالبدی و دسترسی) و ابعاد ذهنی (ادراک و رضایتمندی) در بستر این مکان‌هاست.

در بستر مطالعاتی ایران، شهر قزوین به‌دلیل موقعیت استراتژیک و تمرکز فعالیت‌های صنعتی، خدماتی و دانشگاهی، در دهه‌های اخیر رشد شتابان جمعیتی را تجربه کرده است. اما این توسعه غالباً بدون برنامه‌ریزی جامع کالبدی و زیست‌محیطی صورت گرفته که پیامدهایی همچون فشار بر زیرساخت‌ها، گسترش نامتوازن شهری، کمبود فضاهای عمومی پویا و فرسودگی بافت ارزشمند تاریخی را به همراه داشته است (Safari et al., ۲۰۲۴). این چالش‌ها در کنار محدودیت‌های اقتصادی و اجتماعی، فرصت‌های تعامل سازنده را کاهش داده و افق توسعه پایدار شهر را با مخاطراتی مواجه کرده است. در چنین شرایطی، مکان‌های سوم شهری—از بوستان‌ها و فضاهای سبز گرفته تا کافه‌ها و فضاهای تاریخی بازنده‌سازی شده—ظرفیت بالقوه‌ای برای پاسخگویی به این چالش‌ها دارند. تجارب موفق در شهرهای تاریخی دیگر ایران مانند اصفهان و یزد نشان داده است که احیای مکان‌های سوم در مراکز تاریخی، نه‌تنها به تقویت تعاملات اجتماعی منجر می‌شود، بلکه گردشگری فرهنگی و حس تعلق به مکان را نیز به‌طور قابل‌توجهی ارتقا می‌دهد (Nasehi et al., ۲۰۲۳).

با توجه به شکاف موجود میان رشد سریع شهر قزوین و کیفیت فضاهای عمومی آن، مسئله اصلی پژوهش حاضر شناسایی سازوکارهایی است که از طریق آن‌ها می‌توان با بهره‌گیری از ظرفیت مکان‌های سوم، کیفیت محیطی را بهبود بخشید. این پژوهش با ترکیب بینش‌های برنامه‌ریزی شهری و روان‌شناسی محیطی، تلاش می‌کند تا راهکارهایی برای طراحی و مدیریت بهتر این فضاها ارائه دهد.

بر این اساس، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این سوالات است: ۱- وضعیت مؤلفه‌های مکان سوم و کیفیت محیطی در مناطق چهارگانه قزوین چگونه است؟ ۲- مکان‌های سوم چه تأثیری بر ارتقای کیفیت محیطی شهر قزوین دارند؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

مفهوم‌سازی مکان‌های سوم شهری نظریه مکان‌های سوم نخستین بار توسط ری اولدنبرگ در کتاب «مکان خوب بزرگ» (۱۹۹۹/۱۹۸۹) مطرح شد. این مکان‌ها به فضاهای عمومی و غیررسمی اشاره دارند که خارج از خانه (مکان اول) و محل کار (مکان

دوم) قرار گرفته و بستر اصلی برای تعاملات اجتماعی آزادانه شهروندان فراهم می‌کند. اولدنبرگ تأکید می‌کند که این فضاها برای دموکراسی، مشارکت مدنی و ایجاد حس مکان ضروری هستند. ویژگی‌های کلیدی آن‌ها شامل خنثی بودن فضا (بدون تعهد میزبانی)، دسترسی آسان برای همه، گفتگوی آزاد و بدون ساختار، حضور منظم افراد آشنا (regulars)، تنوع اجتماعی از طبقات مختلف، حس شوخ‌طبعی و بازیگوشی، و ایجاد احساس خانه دوم است. این مکان‌ها مانند کافه‌ها، کتابفروشی‌ها یا پارک‌ها، به عنوان قلب تپنده جامعه عمل کرده و به کاهش انزوا در زندگی شهری کمک می‌کنند. اهمیت آن‌ها در تقویت سرمایه اجتماعی و ایجاد پیوندهای غیررسمی در بافت شهری، آن‌ها را به عنصری حیاتی در شهرسازی تبدیل کرده است (Oldenburg, ۱۹۹۹).

کیفیت محیطی در بستر شهرسازی کیفیت محیطی یک مفهوم چندبعدی و پیچیده است که فراتر از جنبه‌های فیزیکی و اکولوژیکی، ابعاد ادراکی، اجتماعی، عملکردی و حتی فرهنگی محیط شهری را در بر می‌گیرد. از دیدگاه جغرافیای اجتماعی، این کیفیت به عنوان ظرفیت محیط برای تأمین نیازهای مادی و معنوی ساکنان تعریف می‌شود و مستقیماً با مفاهیمی همچون زیست‌پذیری، پایداری و کیفیت زندگی مرتبط است. مؤلفه‌های کلیدی آن شامل ویژگی‌های کالبدی مانند دسترسی به خدمات، زیبایی‌شناسی شهری، فرم و مورفولوژی شهر، و همچنین عوامل ناملوس نظیر حس امنیت، تعلق مکانی، فرصت‌های تعامل اجتماعی و سلامت روانی شهروندان است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که کیفیت محیطی مطلوب زمانی محقق می‌شود که فضای شهری نه تنها نیازهای فیزیکی را برآورده کند، بلکه به نیازهای روان‌شناختی و اجتماعی نیز پاسخ دهد، و این امر نیازمند رویکردی یکپارچه در برنامه‌ریزی شهری است که پایداری محیطی را با رفاه انسانی پیوند زند. (Pacione, ۲۰۰۳)

تبیین رابطه مکان‌های سوم و ارتقای کیفیت محیطی چارچوب نظری این پژوهش بر این اساس استوار است که مکان‌های سوم به عنوان کانون‌های تعامل اجتماعی غیررسمی، نقش محرکی در ارتقای کیفیت محیطی ایفا می‌کنند. این رابطه را می‌توان در سه بعد اصلی بررسی کرد:

۱. بعد اجتماعی و انسجام: مکان‌های سوم با ایجاد فرصت‌های ملاقات‌های اتفاقی و غیررسمی، سرمایه اجتماعی را افزایش

داده و حس انزوای شهری را کاهش می‌دهند. این فضاها به عنوان مکان‌های حمایت‌گر، حفاظت‌کننده و محرک، به تقویت پیوندهای جامعه کمک کرده و همبستگی مستقیمی با انسجام اجتماعی در محلات دارند (Chi et al., ۲۰۲۴).

Hickman, ۲۰۱۳).

۲. بعد ادراکی و روان‌شناختی: کیفیت محیطی به شدت تحت تأثیر ادراک ذهنی شهروندان قرار دارد. مکان‌های سوم با

پرورش حس تعلق و دلبستگی مکانی، تصویر مثبت از شهر ایجاد کرده و به بهبود سلامت روان، کاهش استرس و افزایش حالات خلقی مثبت کمک می‌کنند. این فضاها نقش بازتابی گرایانه داشته و بهزیستی روانی را ارتقا می‌دهند

(Masoud et al., ۲۰۲۲). Lee, ۲۰۲۴).

۳. بعد کالبدی-عملکردی: حضور پویای مکان‌های سوم مانند بازارهای محلی یا فضاهای تاریخی بازسازی‌شده، سرزندگی

شهری را افزایش داده، نظارت اجتماعی) مانند مفهوم «چشم‌ان» (街) جیکوبز (را تقویت کرده و امنیت محیطی را بهبود می‌بخشد. در بافت‌های تاریخی شهرهایی چون قزوین یا اصفهان، این مکان‌ها با ادغام میراث فرهنگی در زندگی

روزمره، پایداری اجتماعی و کیفیت کلی محیط را تضمین می‌کنند. مطالعات نشان می‌دهند که دسترسی به سومین

مکان‌ها با کیفیت زندگی جامعه همبستگی مثبت دارد و به ساخت جوامع پررونق کمک می‌کند (Jeffres et al., ۲۰۰۹).

۲۰۰۹).

مرور تحقیقات جهانی مطالعات با روش‌های کمی و کیفی نقش مکان‌های سوم را بررسی کرده‌اند. در لس‌آنجلس، دسترسی به این

فضاها با زیرساخت‌های پیاده‌مدار، حالات روحی مثبت شهروندان را افزایش می‌دهد (Lee, ۲۰۲۴). در کالیفرنیا، این مکان‌ها

نقش بازتابی گرایانه در بهزیستی روانی دارند (Masoud et al., ۲۰۲۲). مرور سیستماتیک نشان می‌دهد ویژگی‌های

مکان‌ساز عامل اصلی انسجام اجتماعی است (Chi et al., ۲۰۲۴). همچنین، تنوع مکان‌های سوم با کیفیت زندگی محله

مرتبط است (Jeffres et al., ۲۰۰۹) و در محلات محروم، شبکه‌های اجتماعی را حفظ می‌کند (Hickman, ۲۰۱۳).

مرور تحقیقات داخلی در ایران، تمرکز بر بازآفرینی بافت‌های تاریخی است. در اصفهان، تبدیل فضاهای تاریخی به مکان‌های سوم،

حس تعلق و هویت شهری را تقویت می‌کند (Nasehi et al., ۲۰۲۳). در قزوین، توزیع نامتوازن فضاهای عمومی منجر به

نابرابری در کیفیت زندگی شده و نیاز به توجه به این فضاها را برجسته می‌سازد (Safari et al., ۲۰۲۴).

با وجود پژوهش‌ها، کمبود مطالعه‌ای با مدل‌سازی معادلات ساختاری برای بررسی تأثیر ابعاد مکان‌های سوم بر کیفیت محیطی در بافت‌های تاریخی مانند قزوین احساس می‌شود. این پژوهش برای ارتقای تجربه زیسته، این شکاف را پر می‌کند.

جدول ۱- مدل مفهومی پژوهش؛ تبیین رابطه میان ابعاد مکان‌های سوم و شاخص‌های کیفیت محیطی

نوع متغیر	متغیر اصلی	ابعاد	شاخص‌های معرف	جهت تأثیر
مستقل	مکان‌های سوم شهری	۱. ریخت‌شناسی	نفوذپذیری، انعطاف‌پذیری، ایمنی فیزیکی، آسایش اقلیمی	▼
مستقل	مکان‌های سوم شهری	۲. عملکرد	تنوع کاربری، دسترسی، ایمنی اجتماعی، رونق اقتصادی	▼
مستقل	مکان‌های سوم شهری	۳. ادراکی	هویت مکان، غنای حسی، حس تعلق، خوانایی	▼
مستقل	مکان‌های سوم شهری	۴. اجتماعی	سرزندگی، حضورپذیری، اجتماع‌پذیری، مشارکت شهروندان	تأثیر مستقیم و مثبت
مستقل	مکان‌های سوم شهری	۵. بصری	تنوع بصری، حفظ منظر شهری، فرهنگ‌گرایی	▼
مستقل	مکان‌های سوم شهری	۶. عزمان	تداوم فعالیت‌ها، ریتم شبانه‌روزی، حس تداوم تاریخی	▼
وابسته	کیفیت محیطی	۱. فعالیت و کاربری	الگوی کاربری زمین، تجارت‌های محلی، ارزش مالکیت	▲
وابسته	کیفیت محیطی	۲. تصویر ذهنی و آرامش	امنیت روانی، پاکیزگی محیط، کیفیت ساخت	▲
وابسته	کیفیت محیطی	۳. ارتباط و دسترسی	مسیرهای پیاده، حمل‌ونقل عمومی، اتصال فضاهای شهری	▲
وابسته	کیفیت محیطی	۴. روابط اجتماعی	مشارکت شهروندان، تعاملات اجتماعی در فضا	▲

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر ماهیت، کاربردی و از نظر روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی مبتنی بر مطالعات میدانی است. هدف اصلی مطالعه، تحلیل نقش مکان‌های سوم در ارتقای کیفیت محیطی شهر قزوین است. برای جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته طراحی شد که پس از اعتبارسنجی محتوایی توسط متخصصان حوزه شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری، بین ساکنان چهار منطقه شهرداری قزوین توزیع گردید.

با توجه به جمعیت شهر قزوین در سال ۱۳۹۵، که براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران ۴۳۳٬۰۰۰ نفر گزارش شده است، حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران برابر با ۳۹۰ نفر تعیین و افراد به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند. نمونه‌گیری انجام‌شده امکان تعمیم نتایج به کل جمعیت ساکن مناطق مورد مطالعه را فراهم می‌آورد. برای تعیین

تعداد نمونه در هر منطقه، جمعیت چهار منطقه شهرداری قزوین مدنظر قرار گرفت و توزیع نمونه‌ها بر اساس نسبت جمعیت هر منطقه تنظیم شد.

جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه شهروندان ساکن در مناطق چهارگانه شهر قزوین است. علت انتخاب این جامعه، رشد شتابان شهرنشینی در قزوین و وجود تفاوت‌های آشکار کالبدی-اجتماعی میان بافت‌های تاریخی (مانند منطقه ۱) و نواحی نوساز (مانند منطقه ۳ و ۴) است که بستر مناسبی را برای سنجش نقش مکان‌های سوم فراهم می‌کند. در این مطالعه، واحد تحلیل فرد (شهروند) در نظر گرفته شده است، زیرا هدف پژوهش سنجش ادراک و تجربه زیسته شهروندان از کیفیت محیطی و مکان‌های سوم است.

فرآیند طراحی و پرسشگری: داده‌های پژوهش با استفاده از پرسشنامه محقق‌ساخته جمع‌آوری گردید. فرآیند طراحی ابزار شامل سه مرحله بود: ۱. استخراج گویه‌ها و شاخص‌ها بر اساس مرور متون نظری و پیشینه جهانی ۲. سنجش روایی محتوایی که طی آن پرسشنامه اولیه در اختیار پنلی از متخصصان شهرسازی و معماری قرار گرفت و پس از اعمال اصلاحات لازم، نهایی شد. ۳. توزیع میدانی که بر اساس روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و متناسب با سهم جمعیت هر یک از مناطق چهارگانه صورت گرفت. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۹۰ نفر تعیین شد و عملیات پرسشگری به صورت حضوری در مکان‌های عمومی و محلات هدف انجام پذیرفت.

جدول ۲. تعداد نمونه در هر منطقه شهرداری قزوین

منطقه	محدوده	تعداد نمونه	فراوانی (%)
۱	جنوبی بلوار آیت‌الله خامنه‌ای و بلوار طالقانی تا بلوار امام خمینی و بلوار میرزا کوچک‌خان	۱۰۴	۲۶.۷
۲	جنوبی بلوار امام خمینی تا ضلع شمالی بلوار آیت‌الله خامنه‌ای و بلوار طالقانی	۹۷	۲۴.۹
۳	شمالی بلوار معلم به بالا	۸۶	۲۲.۱
۴	شمال شرقی شهر (شهرک هفت‌سنگان، پردیسان و باغ‌نشاط)	۱۰۳	۲۶.۴
مجموع	—	۳۹۰	۱۰۰.۰

تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۶ انجام شد. برای مقایسه وضعیت کیفیت محیطی در چهار منطقه شهری، از تحلیل واریانس یک‌طرفه (ANOVA) استفاده شد. همچنین، برای اولویت‌بندی شاخص‌های کیفیت محیطی و مؤلفه‌های مکان‌های سوم شهری، آزمون فریدمن به کار گرفته شد. برای مدل‌سازی روابط علی بین متغیرهای غیرقابل مشاهده و استخراج عوامل مؤثر بر نقش مکان‌های سوم، نرم‌افزار Smart PLS نسخه ۳.۳ و روش معادلات ساختاری به کار گرفته شد؛ این روش امکان بررسی اهمیت و میزان تأثیرگذاری هر مؤلفه در تدوین مدل نهایی پژوهش را فراهم می‌کند. به منظور بررسی نرمال بودن توزیع داده‌ها، آزمون کولموگروف-اسمیرنوف (K-S) انجام شد و نتایج نشان داد که سطح معناداری برای تمام متغیرهای پژوهش بزرگ‌تر از ۰.۰۵ است.

جدول-۳ آماره‌های آزمون کولموگروف-اسمیرنوف مربوط به متغیرهای مکان سوم و کیفیت محیطی

متغیر	آماره آزمون	معناداری	متغیر	آماره آزمون	معناداری
فعالیت و کاربری	۰.۳۰۱	۰.۰۹	مکان‌های سوم	۰.۳۸۷	۰.۱۲
تصویر ذهنی و آرامش	۰.۳۲۱	۰.۰۸	ریخت‌شناسی	۰.۳۲۶	۰.۱۰
ارتباط و دسترسی	۰.۲۹۰	۰.۰۶	عملکرد	۰.۳۱۱	۰.۱۰
روابط اجتماعی	۰.۳۲۱	۰.۰۷	ادراکی	۰.۲۴۳	۰.۱۱
ریخت‌شناسی	۰.۳۵۴	۰.۱۰	اجتماعی	۰.۲۴۰	۰.۰۹
عملکرد	۰.۲۷۴	۰.۱۲	بصری	۰.۲۲۳	۰.۱۳
-	-	-	زمان	۰.۱۹۹	۰.۱۱

در این تحقیق، مؤلفه‌های مکان‌های سوم در شش بعد ریخت‌شناسی، عملکرد، ادراکی، اجتماعی، بصری و زمان دسته‌بندی شده و هر بعد با مجموعه‌ای از شاخص‌ها و گویه‌ها مشخص گردید. شاخص‌های ریخت‌شناسی شامل نفوذپذیری، انعطاف‌پذیری، ایمنی و آسایش اقلیمی است. شاخص‌های عملکرد شامل تنوع کاربری، دسترسی، ایمنی اجتماعی و رونق اقتصادی می‌باشند. بعد ادراکی با هویت مکان، غنای حسی و حس تعلق سنجیده شد و بعد اجتماعی شامل سرزندگی، حضورپذیری، اجتماع‌پذیری و مشارکت شهروندان است. بعد بصری به تنوع بصری، حفظ منظر شهری و فرهنگ‌گرایی مربوط می‌شود و بعد زمان با تداوم فعالیت‌ها و ریتم شبانه‌روزی سنجیده شد.

کیفیت محیطی نیز در چهار شاخص فعالیت و کاربری، تصویر ذهنی و آرامش، ارتباط و دسترسی و روابط اجتماعی دسته‌بندی شده است. شاخص‌های فعالیت و کاربری شامل تنوع کاربری، تجارت‌های محلی و ارزش مالکیت است. شاخص تصویر ذهنی و آرامش شامل امنیت روانی، پاکیزگی محیط و کیفیت ساخت فضاهای عمومی می‌شود. شاخص ارتباط و دسترسی شامل مسیرهای پیاده، دسترسی به حمل‌ونقل عمومی و اتصال فضاهای شهری و شاخص روابط اجتماعی شامل مشارکت شهروندان و تعاملات اجتماعی در فضاهای عمومی است. این چارچوب شاخصی، امکان تحلیل آماری دقیق و مدلسازی روابط میان متغیرهای مکان‌های سوم و کیفیت محیطی را فراهم می‌آورد و بستری علمی برای ارائه نتایج پژوهش ایجاد می‌کند.

جدول-۴ ابعاد و شاخص‌های مرتبط با کیفیت محیطی و مکان‌های سوم در شهر قزوین

مؤلفه	شاخص‌ها	گویه‌ها / نمونه‌های عملی در قزوین
مکان سوم		
ریخت‌شناسی	نفوذپذیری و دسترسی، انعطاف‌پذیری، ایمنی و امنیت، آسایش اقلیمی، محصوریت	الگوی کاربری زمین، تناسبات فضایی، مصالح بومی، امنیت فیزیکی، تهویه طبیعی، حصارهای بصری در بوستان‌ها و میدان‌های تاریخی
عملکرد	تنوع و گوناگونی، دسترسی، ایمنی و امنیت، انعطاف‌پذیری، رونق اقتصادی	فعالیت‌های فرهنگی، کاربری‌های چندمنظوره، دسترسی پیاده، امنیت اجتماعی، رونق اقتصادی در کافه‌ها و مراکز فرهنگی
ادراکی	هویت مکان، غنای حسی، حس تعلق	نشانه‌های فرهنگی-تاریخی، حس تعلق به مکان‌های تاریخی مانند

خوانایی، سادگی، راحتی و آسایش	دروازه تهران و بازار سنتی، وضوح مسیرها، آسایش محیطی
اجتماعی	سرزندگی، حضورپذیری، اجتماع‌پذیری، ایمنی و امنیت، مشارکت، حس تعلق
بصری	سرزندگی، هویت، غنای بصری، فرهنگ‌گرایی، حس مکان، سبزی
زمان	تداوم فعالیت‌های روزانه، برگزاری رویدادهای فرهنگی و هنری در بافت تاریخی، ریتم شبانه و روزانه شهر

کیفیت محیطی

فعالیت و کاربری	الگوی کاربری زمین، تجارت‌های محلی، ارزش مالکیت، خرده‌فروشی
تصویر ذهنی و آرامش	آمار جرم، سطح بهداشت، شرایط ساخت‌وساز
ارتباط و دسترسی	تفکیک حمل‌ونقل، فعالیت پیاده، الگوی استفاده از پارکینگ
روابط اجتماعی	سرزندگی، حضورپذیری، اجتماع‌پذیری، ایمنی و امنیت، مشارکت، حس تعلق
فعالیت و کاربری	تنوع کاربری در خیابان‌های اصلی و محله‌ها، ارزش اقتصادی، فعالیت‌های محلی و بازار سنتی قزوین
تصویر ذهنی و آرامش	امنیت روانی، پاکیزگی محیط، کیفیت ساخت در فضاهای عمومی و بافت تاریخی
ارتباط و دسترسی	مسیرهای پیاده مناسب، دسترسی به حمل‌ونقل عمومی، پارکینگ برای بازدیدکنندگان، اتصال فضاهای شهری
روابط اجتماعی	تعاملات اجتماعی در بوستان‌ها و میدان‌ها، فعالیت‌های فرهنگی، مشارکت شهروندان در رویدادهای محلی

قلمرو جغرافیایی پژوهش

پژوهش حاضر با تمرکز بر شهر قزوین، به‌عنوان مرکز استان و یکی از کلان‌شهرهای مهم شمال غربی ایران، قلمرو جغرافیایی خود را در محدوده‌ی اداری رسمی شهرستان قزوین تعریف می‌کند. بر اساس آخرین تقسیمات کشوری (۱۴۰۳)، این محدوده شامل مناطق شهری ۱ تا ۴ و همچنین حومه‌های پیوسته از جمله اقبالیه، محمدیه و پردیس می‌باشد که تحت مدیریت شهرداری قزوین و فرمانداری شهرستان قرار دارند (شهرداری قزوین، ۱۴۰۱).

مرزهای طبیعی این شهر شامل رشته‌کوه‌های البرز مرکزی در شمال، دشت قزوین در جنوب و شهرستان‌های بوئین‌زهر و آبیک در شرق و شهرستان تاکستان در غرب است (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۴۰۳). مساحت کل شهرستان قزوین حدود ۵۶۰۰ کیلومتر مربع است که بخش شهری آن، شامل شهر قزوین و شهرهای تابعه، در حدود ۴۵۰ کیلومتر مربع را پوشش می‌دهد (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۰).

جمعیت ساکن در این محدوده، بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۴۰۰، ۵۹۶،۹۳۳ نفر گزارش شده است؛ از این تعداد، ۴۰۲،۷۴۸ نفر در ناحیه شهری قزوین (مناطق ۱ تا ۴) و ۱۹۴،۱۸۵ نفر در شهرهای تابعه و حومه‌های پیوسته سکونت دارند (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۰). تراکم جمعیت در بخش شهری قزوین حدود ۸۹۲ نفر در هر کیلومتر مربع است، که نشان‌دهنده‌ی تمرکز جمعیت و ضرورت برنامه‌ریزی فضایی مؤثر برای ارتقای کیفیت محیطی و کاربری بهینه فضاهای عمومی است.

شهر قزوین در دامنه جنوبی رشته‌کوه البرز و حاشیه دشت حاصلخیز قزوین واقع شده و ارتفاع آن از سطح دریا ۱،۲۸۰ متر است. شرایط آب‌وهوایی این شهر نیمه‌خشک با زمستان‌های سرد و تابستان‌های معتدل است و رودهای فصلی مانند هرود و آیشینه از آن عبور می‌کنند (دانشگاه قزوین، ۱۳۹۸). این ویژگی‌های فیزیکی و اقلیمی، تأثیر مستقیمی بر کیفیت محیطی و الگوهای رفتاری ساکنان دارد و مطالعه مکان‌های سوم شهری در این زمینه اهمیت بیشتری می‌یابد.

قلمرو پژوهش شهر قزوین معمولاً به دو بخش اصلی تفکیک می‌شود: بافت تاریخی: شامل محله‌هایی مانند سنگتراشان، میدان بار و مسجد جامع که درون دیوارهای تاریخی شهر قرار دارند و از نظر کالبدی و فرهنگی دارای ارزش شاخص هستند. مناطق توسعه‌یافته: شامل مناطقی مانند منطقه ۴ شهرداری که پس از دهه ۱۳۷۰ توسعه یافته‌اند و نمایانگر گسترش شهری نوین و تغییرات کاربری زمین هستند (شهرداری قزوین، ۱۴۰۱). در پژوهش حاضر، مرزهای اداری-شهری به‌عنوان مبنای اصلی تعیین قلمرو در نظر گرفته شده است تا از تداخل با مناطق روستایی یا شهرهای مجاور جلوگیری شود که امکان تحلیل فضایی دقیق و ارزیابی تأثیر مکان‌های سوم شهری بر کیفیت محیطی را فراهم می‌آورد.

شکل ۱. موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

یافته‌ها و بحث (B Mitra ۱۶ Bold)

برای بررسی وضعیت موجود شاخص‌های کیفیت محیطی و مؤلفه‌های مکان‌های سوم در شهر قزوین، از آزمون T تک‌نمونه‌ای استفاده شد تا میانگین ده شاخص مرتبط با هر یک از متغیرهای مستقل و وابسته با میانگین مرجع ۳ مقایسه گردد. (نتایج این تحلیل آماری، ارائه‌شده در جدول ۴، نشان می‌دهد که در میان مؤلفه‌های مکان‌های سوم، شاخص اجتماعی با میانگین ۴.۴۵ بیشترین مقدار را داشته و در میان شاخص‌های کیفیت محیطی، شاخص فعالیت و کاربری با میانگین ۳.۵۰ بالاترین سطح را نشان می‌دهد. همچنین، تمامی شاخص‌ها میانگینی بالاتر از میانگین مرجع ۳ داشته و از لحاظ آماری در سطح اطمینان ۹۵٪ معنادار هستند ($P < ۰.۰۵$)، که نشان‌دهنده وضعیت مطلوب و عملکرد نسبتاً مناسب مکان‌های سوم و کیفیت محیطی در شهر قزوین است.

جدول ۵- وضعیت موجود شاخص‌های کیفیت محیطی و مکان‌های سوم در شهر قزوین

نام متغیر	n	میانگین	انحراف معیار	میانگین فرضی	سطح معناداری (Sig)
-----------	---	---------	--------------	--------------	--------------------

مکان‌های سوم	۳۹۰	۳.۷۹	۰.۸۵۹	۳	۰.۰۰۰۰
ریخت‌شناسی	۳۹۰	۳.۶۴	۰.۷۷۹	۳	۰.۰۰۰۰
عملکرد	۳۹۰	۳.۲۶	۰.۷۱۸	۳	۰.۰۰۰۰
ادراکی	۳۹۰	۳.۷۹	۰.۷۸۲	۳	۰.۰۰۰۰
اجتماعی	۳۹۰	۴.۴۵	۰.۸۷۱	۳	۰.۰۰۰۰
بصری	۳۹۰	۳.۳۲	۰.۸۰۹	۳	۰.۰۰۰۰
زمان	۳۹۰	۳.۷۶	۰.۹۹۴	۳	۰.۰۰۰۰
کیفیت محیطی	۳۹۰	۳.۵۳	۰.۹۹۰	۳	۰.۰۰۰۰
فعالیت و کاربری	۳۹۰	۳.۵۰	۰.۸۵۴	۳	۰.۰۰۰۰
تصویر ذهنی و آرامش	۳۹۰	۳.۵۲	۰.۸۷۴	۳	۰.۰۰۰۰
ارتباط و دسترسی	۳۹۰	۳.۴۹	۰.۸۱۰	۳	۰.۰۰۰۹
روابط اجتماعی	۳۹۰	۳.۱۲	۰.۹۰۶	۳	۰.۰۰۰۰

نتایج آزمون T تک‌نمونه‌ای نشان داد که میانگین پاسخ‌های ۳۹۰ شرکت‌کننده برای متغیر وابسته کیفیت محیطی برابر با ۳.۵۳ و برای متغیر مستقل مکان‌های سوم برابر با ۳.۷۹ است، که هر دو مقدار بزرگ‌تر از میانگین فرضی می‌باشند. با توجه به یک‌طرفه بودن آزمون و مثبت بودن محدوده حد بالا و پایین، میانگین‌های مشاهده‌شده از مقدار مورد آزمون بیشتر بوده و سطح معناداری برای تمامی شاخص‌ها کمتر از ۰.۰۵ گزارش شد. ($P < 0.05$) بنابراین، با سطح اطمینان ۹۵٪، وضعیت مؤلفه‌های مرتبط با کیفیت محیطی و مکان‌های سوم در شهر قزوین نسبتاً مطلوب و بالاتر از حد متوسط ارزیابی می‌گردد و نشان‌دهنده تأثیر مثبت این مکان‌ها بر ارتقای کیفیت محیطی شهر است.

جهت بررسی تأثیر هم‌زمان شش مؤلفه شاخص‌های متغیر مستقل «مکان‌های سوم» بر متغیر وابسته «کیفیت محیطی» شهر قزوین، از تحلیل رگرسیون چندگانه به روش گام‌به‌گام استفاده شد. در این مدل، شش مؤلفه شامل ریخت‌شناسی، عملکرد، ادراکی، اجتماعی، بصری و زمان به‌عنوان متغیرهای مستقل وارد مدل شدند و متغیر کیفیت محیطی به‌عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شد تا سهم و میزان تأثیر هر مؤلفه بر کیفیت محیطی مشخص گردد.

جدول ۶- بررسی تأثیر مؤلفه‌های مکان‌های سوم شهری بر کیفیت محیطی شهر قزوین

مؤلفه مکان‌های سوم	R	R ²	ضریب B	ضریب Beta	t	سطح معناداری (Sig)
ریخت‌شناسی	۰.۱۴۰	۰.۱۱۰	۲.۹۶۸	۰.۱۱۰	۲.۹۶۸	۰.۰۰۰۳
عملکرد	۰.۱۷۰	۰.۱۲۳	۳.۲۹۹	۰.۱۲۳	۳.۲۹۹	۰.۰۰۰۱
ادراکی	۰.۸۶۱	۰.۷۴۱	۰.۱۸۰	۰.۱۶۳	۳.۴۸۶	۰.۰۰۰۳
اجتماعی	۰.۳۶۰	۰.۳۱۷	۶.۸۷۴	۰.۳۱۷	۶.۸۷۴	۰.۰۰۰۰
بصری	۰.۲۱۸	۰.۱۷۸	۴.۷۳۹	۰.۱۷۸	۴.۷۳۹	۰.۰۰۰۰
زمان	۰.۲۴۹	۰.۲۵۰	۶.۸۳۶	۰.۲۵۰	۶.۸۳۶	۰.۰۰۰۰

نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه نشان داد که شش مؤلفه مکان‌های سوم شهری در مجموع ۱٪/۷۴ از واریانس متغیر کیفیت محیطی شهر قزوین را تبیین می‌کنند ($R^2 = 0,741$) با توجه به مقدار F به میزان ۳۷۳.۱۸۲ و سطح معناداری $0,000$ ، $Sig =$ مدل رگرسیونی از نظر آماری معنادار بوده و مؤلفه‌های مستقل توانایی مناسبی در توضیح تغییرات متغیر وابسته دارند. در بین شاخص‌ها، مؤلفه اجتماعی با ضریب بتای ۰.۳۱۷ به‌عنوان مؤثرترین عامل بر کیفیت محیطی شناسایی شد. پس از آن به ترتیب مؤلفه‌های زمان (۰.۲۵۰)، بصری (۰.۱۷۸)، ادراکی (۰.۱۶۳)، عملکرد (۰.۱۲۳) و ریخت‌شناسی (۰.۱۱۰) قرار دارند. این نتایج نشان می‌دهد که با افزایش هر واحد در هر یک از مؤلفه‌های مکان‌های سوم، کیفیت محیطی شهر قزوین به میزان ضریب بتای مربوطه افزایش می‌یابد و مؤلفه‌های اجتماعی و زمانی بیشترین اثرگذاری را بر ارتقاء کیفیت محیطی دارند.

برای مقایسه وضعیت کیفیت محیطی در مناطق چهارگانه شهرداری قزوین از آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه استفاده شد. نتایج آزمون نشان داد که تفاوت کیفیت محیطی بین مناطق چهارگانه از نظر آماری در سطح اطمینان ۹۵٪ معنی‌دار است ($F = 62,388$, $Sig = 0,000$). این امر بیانگر آن است که سطح کیفیت محیطی در مناطق مختلف شهر قزوین متفاوت بوده و هر منطقه ویژگی‌های خاص خود را دارد. تحلیل میانگین‌ها نشان داد که منطقه ۴ با میانگین ۴.۰۵ بالاترین کیفیت محیطی را داراست، پس از آن منطقه ۱ با میانگین ۴.۰۲، منطقه ۲ با میانگین ۳.۹۴ و منطقه ۳ با میانگین ۳.۲۳ در رتبه‌های بعدی قرار دارند. این نتایج می‌تواند مبنایی برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی شهری با هدف ارتقاء کیفیت محیطی و توزیع بهینه منابع در مناطق مختلف قزوین باشد.

جدول ۷- مقایسه وضعیت کیفیت محیطی در مناطق چهارگانه شهرداری قزوین

نام منطقه	تعداد نمونه	میانگین	انحراف معیار
منطقه ۱: جنوبی بلوار آیت‌الله خامنه‌ای و بلوار طالقانی تا بلوار امام خمینی و بلوار میرزا کوچک‌خان	۱۰۴	۴.۰۲	۰.۶۱
منطقه ۲: جنوبی بلوار امام خمینی تا ضلع شمالی بلوار آیت‌الله خامنه‌ای و بلوار طالقانی	۹۷	۳.۹۴	۰.۵۰
منطقه ۳: شمالی بلوار معلم به بالا	۸۶	۳.۲۳	۰.۶۱
منطقه ۴: شمال شرقی شهر شامل شهرک هفت‌سنگان، پردیسان و باغ‌نشاط	۱۰۳	۴.۰۵	۰.۷۴
مجموع	۳۹۰	۳.۵۳	۰.۹۹

برای بررسی و تبیین روابط علی بین متغیرهای مکان‌های سوم و کیفیت محیطی در شهر قزوین، از مدل معادلات ساختاری با استفاده از نرم‌افزار Smart PLS نسخه ۳.۳ بهره گرفته شد. این روش امکان ارزیابی مستقیم و غیرمستقیم اثرات متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته و همچنین سنجش میزان تبیین و پایایی سازه‌ها را فراهم می‌کند. ضریب تبیین (R^2) برای متغیر مکان سوم ۰.۴۵۹ و برای متغیر کیفیت محیطی ۰.۷۵۵ است، که نشان می‌دهد متغیر مکان سوم حدود ۴۵.۹٪ از واریانس کیفیت محیطی را توضیح می‌دهد و مدل از لحاظ تبیین متغیر وابسته در سطح مطلوبی قرار دارد. مقادیر قابلیت اعتماد ترکیبی برای تمامی سازه‌ها بالاتر از حد استاندارد ۰.۷ قرار دارند که بیانگر پایایی بالای سازه‌ها و ثبات اندازه‌گیری متغیرها در مدل است. این نتایج تأیید می‌کنند که مدل پیشنهادی پژوهش قابلیت مناسبی برای تحلیل تأثیر مکان‌های سوم بر کیفیت محیطی شهر قزوین دارد و می‌تواند به عنوان مبنای تدوین سیاست‌ها و برنامه‌ریزی شهری مورد استفاده قرار گیرد.

جدول ۷- مقادیر ضریب تبیین (R^2)، ضریب مسیر و قابلیت اعتماد ترکیبی (CR) برای عامل‌ها و معرف‌ها در مدل SEM شهر

قزوین

عامل	ضریب تبیین (R^2)	معرف	ضریب مسیر (β)	قابلیت اعتماد ترکیبی (CR)
مکان سوم	۰.۴۵۹	ریخت‌شناسی	۰.۶۰۵	۰.۷۸۸
		عملکرد	۰.۵۰۳	۰.۸۵۱

جدول ۸- مقادیر ضریب مسیر، آماره T، P-Value و فواصل اطمینان ۹۵٪ (Bias-Corrected) نتیجه

رابطه	ضریب مسیر (β)	آماره T	P-Value	فواصل اطمینان ۹۵٪ (Bias-Corrected)	نتیجه
ریخت‌شناسی ← مکان‌های سوم	۰.۶۰۵	۲.۳۶۴	۰.۰۱۸	-۰.۶۱۴, ۰.۶۸۳	تأیید
عملکرد ← مکان‌های سوم	۰.۵۰۳	۲.۱۴۵	۰.۰۳۲	-۰.۶۱۷, ۱.۰۱۶	تأیید
ادراکی ← مکان‌های سوم	۰.۷۱۶	۸.۰۰۹	۰.۰۱۳	-۰.۲۰۴, ۰.۵۴۱	تأیید
اجتماعی ← مکان‌های سوم	۰.۹۸۰	۳.۴۴۴	۰.۰۴۹	-۰.۲۷۱, ۱.۰۲۳	تأیید
بصری ← مکان‌های سوم	۰.۶۸۷	۲.۵۷۹	۰.۰۱۵	-۱.۲۱۷, ۰.۴۱۳	تأیید
زمان ← مکان‌های سوم	۰.۴۷۰	۳.۵۶۷	۰.۰۰۰	-۰.۷۲۷, ۰.۱۳۱	تأیید
فعالیت و کاربری ← کیفیت محیطی	۰.۹۲۴	۱.۴۱۳	۰.۰۵۸	-۰.۱۳۲, ۱.۱۱۴	رد
تصویر ذهنی و آرامش ← کیفیت محیطی	۰.۵۴۶	۹.۳۰۸	۰.۰۰۰	-۰.۸۳۴, ۰.۹۰۴	تأیید
ارتباط و دسترسی ← کیفیت محیطی	۰.۶۹۴	۳.۰۴۹	۰.۰۰۲	-۱.۳۷۵, ۰.۶۸۴	تأیید
روابط اجتماعی ← کیفیت محیطی	۰.۷۳۱	۵.۲۵۶	۰.۰۰۰	-۱.۲۰۷, ۰.۶۷۰	تأیید
ریخت‌شناسی ← کیفیت محیطی	۰.۴۲۳	۵.۲۳۸	۰.۰۱۲	-۰.۸۷۱, ۱.۰۴۹	تأیید
عملکرد ← کیفیت محیطی	۰.۷۳۵	۱۴.۴۲۳	۰.۰۰۵	-۰.۷۲۹, ۱.۰۳۷	تأیید
ادراکی ← کیفیت محیطی	۰.۵۲۱	۱۳.۲۳۶	۰.۰۱۴	-۰.۴۹۹, ۰.۹۷۲	تأیید
اجتماعی ← کیفیت محیطی	۰.۶۳۹	۰.۴۱۳	۰.۰۸۰	-۱.۰۷۷, ۱.۰۸۰	رد
بصری ← کیفیت محیطی	۰.۶۷۵	۳.۸۷۹	۰.۰۰۷	-۱.۰۴۳, ۱.۵۷۰	تأیید
زمان ← کیفیت محیطی	۰.۷۱۳	۱.۳۰۷	۰.۱۹۲	-۰.۸۱۲, ۰.۷۵۷	رد
مکان‌های سوم ← کیفیت محیطی	۰.۷۲۲	۸.۲۵۲	۰.۰۰۱	-۰.۹۸۶, ۰.۶۲۳	تأیید

نتایج جدول بالا نشان می‌دهد که مسیر اصلی پژوهش، یعنی مکان‌های سوم و کیفیت محیطی، با آماره T برابر ۸.۲۵۲ و سطح معناداری ۰.۰۰۱ وضعیت مطلوبی دارد. از آنجا که مقادیر T بزرگ‌تر از ۱.۹۶ هستند، می‌توان گفت که ضرایب مسیر با صفر تفاوت معنی‌دار دارند و در سطح اطمینان حداقل ۹۵٪ قابل اتکا هستند. در میان ابعاد متغیر مکان‌های سوم، بعد ادراکی با ضریب مسیر ۰.۷۱۶ و آماره T برابر ۸.۰۰۹ بیشترین تأثیر را بر مکان‌های سوم دارد. پس از آن، ابعاد اجتماعی (۰.۹۸۰)، بصری (۰.۶۸۷)، ریخت‌شناسی (۰.۶۰۵)، عملکرد (۰.۵۰۳) و زمان (۰.۴۷۰) به ترتیب در رده‌های بعدی اثرگذاری قرار دارند. در عامل کیفیت محیطی، بعد «تصویر ذهنی و آرامش» با آماره T برابر ۹.۳۰۸ بیشترین نقش را ایفا می‌کند و پس از آن ابعاد «روابط اجتماعی» و «ارتباط و دسترسی» به عنوان عوامل میانجی در سطوح بالای تأثیر قرار دارند. قابل ذکر است که بعد «فعالیت و کاربری» با آماره T برابر ۱.۴۱۳ تأثیر معنی‌داری بر کیفیت محیطی نشان نمی‌دهد و بنابراین نمی‌توان اثر آن را معنادار تلقی کرد.

نتیجه گیری

پیشینه پژوهش‌های داخلی و خارجی به‌وضوح نشان می‌دهد که مکان‌های سوم نقش بنیادینی در ارتقای کیفیت محیطی و تعاملات اجتماعی دارند. مطالعات انجام‌شده در لس‌آنجلس (Lee, 2024) و اورلاندو (Yu, 2025) نشان می‌دهند که هم‌خوانی مکان‌های سوم با قابلیت پیاده‌پذیری شهری و فراهم‌سازی زیرساخت‌های مناسب، به بهبود سلامت روانی، افزایش سرزندگی اجتماعی و ارتقای سرمایه اجتماعی منجر می‌شود. همچنین، مطالعات محیط‌شناختی در هلند نشان داده‌اند که کیفیت فضاهای سبز، علاوه بر مقدار آن، اثر مهمی بر کاهش استرس و تقویت انسجام اجتماعی دارد. این یافته‌ها در شرایط شهر قزوین، که با رشد سریع جمعیت، فشار بر زیرساخت‌ها و فرسودگی بافت تاریخی مواجه است، اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کنند. کمبود فضاهای عمومی پویا و محدودیت در مسیرهای پیاده‌روی، به‌ویژه برای سالمندان و گروه‌های سنی حساس، نشان می‌دهد که طراحی و بازآفرینی مکان‌های سوم می‌تواند نقش کلیدی در ارتقای کیفیت محیطی و تقویت تعاملات اجتماعی ایفا کند. علاوه بر این، وجود فضاهای تاریخی و فرهنگی، مانند سبزه‌میدان و سعدالسلطنه، فرصت ارزشمندی برای توسعه مکان‌های سوم است که می‌تواند هویت شهری را تقویت کرده و تجربه فضایی شهروندان را ارتقا دهد. با توجه به مرور پیشینه، می‌توان نتیجه گرفت که مکان‌های سوم شهری در قزوین، چه به شکل فضاهای سبز جدید و چه در قالب فضاهای تاریخی و فرهنگی موجود، ظرفیت ایجاد سرزندگی اجتماعی، کاهش استرس روانی و ارتقای سرمایه اجتماعی را دارند. این تحلیل نشان می‌دهد که برنامه‌ریزی شهری برای قزوین نیازمند رویکردی میان‌رشته‌ای است که هم ابعاد کالبدی و هم ابعاد ادراکی، اجتماعی و فرهنگی مکان‌های سوم را مدنظر قرار دهد. یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که کیفیت محیطی در چهار منطقه شهری در سطح اطمینان ۹۵٪ معنی‌دار است و کیفیت محیطی از الگوی فضایی مشخصی پیروی می‌کند. به‌طور خاص، مناطق مرکزی و تاریخی شهر، شامل فضاهایی مانند سبزه‌میدان و سعدالسلطنه و همچنین مناطق ۳ و ۴، بیشترین میانگین کیفیت محیطی را داشتند، در حالی که سایر مناطق در سطح پایین‌تری قرار گرفتند. این تفاوت فضایی ضرورت مداخلات هدفمند برای ارتقای کیفیت محیطی در نواحی با عملکرد ضعیف‌تر را نشان می‌دهد. تحلیل روابط علی با استفاده از مدل معادلات ساختاری نشان داد که مکان‌های سوم اثر مستقیم و معناداری بر کیفیت محیطی دارند. از میان مؤلفه‌های مکان‌های سوم، بعد ادراکی بیشترین تأثیر را بر مکان‌های سوم داشت ($\beta = 0.716$)، و پس از آن ابعاد اجتماعی، بصری، ریخت‌شناسی، عملکرد و زمان به ترتیب اهمیت یافتند. این نتایج نشان می‌دهد که ابعاد غیرملموس مکان، به‌ویژه ادراک شهروندان، نقش محوری در شکل‌گیری مکان‌های سوم دارند. از منظر کیفیت محیطی، سه بعد تصویر ذهنی و آرامش، ارتباط و دسترسی و روابط اجتماعی اثر مثبت و معناداری بر کیفیت محیطی داشتند، در حالی که بعد فعالیت و کاربری فاقد معناداری آماری بود. این امر بیانگر آن است که توسعه کالبدی به تنهایی تضمین‌کننده ارتقای کیفیت محیطی نیست و مؤلفه‌های ادراکی، اجتماعی و بصری اهمیت بیشتری دارند. فضاهای تاریخی و فرهنگی مرکز شهر قزوین، مانند سبزه‌میدان و سعدالسلطنه، به‌عنوان مکان‌های سوم کلیدی، با تقویت تجربه فضایی، هویت شهری و تعاملات اجتماعی، نقش مهمی در ارتقای کیفیت محیطی ایفا می‌کنند. این فضاها علاوه بر ارزش تاریخی، بهبود دسترسی و کیفیت تجربه شهروندان را تسهیل کرده و تأثیر قابل توجهی بر میانگین کیفیت محیطی مناطق مرکزی شهر دارند.

بنابراین، مکان‌های سوم شهری قزوین با فراهم‌سازی بستر تعامل اجتماعی، تقویت ادراک فضایی و هویت شهری و ارتقای تجربه زیسته شهروندان، عامل اصلی ارتقای کیفیت محیطی محسوب می‌شوند. تفاوت فضایی کیفیت محیطی در مناطق مختلف ضرورت مداخلات هدفمند منطقه‌ای و برنامه‌ریزی متفاوت را به‌ویژه در مناطقی با کیفیت محیطی پایین‌تر نشان می‌دهد. پژوهش حاضر پیشنهاد می‌کند که برنامه‌ریزی شهری در شهر قزوین باید بر تقویت ابعاد ادراکی و اجتماعی مکان‌های سوم متمرکز شود تا تجربه فضایی شهروندان بهبود یابد و تعاملات اجتماعی تقویت شود. همچنین، ارتقای دسترسی، بهبود طراحی بصری و توسعه فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی در فضاهای تاریخی و مرکزی شهر از اهمیت بالایی برخوردار است تا کیفیت محیطی این مناطق ارتقا یابد. علاوه بر این، اجرای مداخلات هدفمند در مناطقی که کیفیت محیطی پایین‌تری دارند، شامل طراحی و بهبود فضاهای عمومی، تأمین خدمات محلی و ارتقای امنیت اجتماعی، می‌تواند به کاهش تفاوت‌های فضایی کیفیت محیطی و ایجاد توازن در سطح شهر کمک کند. این اقدامات همگی با هدف بهبود رفاه روانی، تقویت حس تعلق و افزایش سرزندگی اجتماعی شهروندان پیشنهاد می‌شوند.

منابع

منابع فارسی

- دانشگاه قزوین. (۱۳۹۸). پژوهش‌های جغرافیایی منطقه قزوین. قزوین: انتشارات دانشگاه قزوین.
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح. (۱۴۰۳). اطلس جغرافیایی استان قزوین (فصل ۲: ساختار فیزیکی شهر). تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی.
- سازمان نقشه‌برداری کشور. (۱۴۰۲). نقشه توپوگرافی ۱:۵۰,۰۰۰ قزوین (کد ورقی: IV ۵۹۶۲). تهران: سازمان نقشه‌برداری کشور.
- شهرداری قزوین. (۱۴۰۱). طرح جامع توسعه شهر قزوین (مجلد ۱: تحلیل جغرافیایی). قزوین: معاونت شهرسازی و معماری.
- مرکز آمار ایران. (۱۴۰۰). سرشماری نفوس و مسکن: نتایج تفصیلی شهرستان قزوین. تهران: مرکز آمار ایران.

منابع انگلیسی

- Chi, J., Mazumdar, S., & Vasconcelos, A. C. (۲۰۲۴). Understanding the relationship between urban public space and social cohesion: A systematic review. *International Journal of Community Well-Being*, 7(۲), ۱۵۵-۲۱۲. <https://doi.org/10.1007/s42413-024-00204-5>
- Hickman, P. (۲۰۱۳). "Third places" and social interaction in deprived neighbourhoods in Great Britain. *Journal of Housing and the Built Environment*, 28(۲), ۲۲۱-۲۳۶. <https://doi.org/10.1007/s10901-012-9306-5>
- Jeffres, L. W., Bracken, C. C., Jian, G., & Casey, M. F. (۲۰۰۹). The impact of third places on community quality of life. *Applied Research in Quality of Life*, 4(۴), ۳۳۳-۳۴۵. <https://doi.org/10.1007/s11482-009-9084-8>
- Lee, N. (۲۰۲۴). Evaluating third places, walkability, and positive mood in Los Angeles, USA: Using social media data. *Cities & Health*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/23744883.2024.2421102>
- Masoud, S., Mouratidis, K., & Schwartz, K. (۲۰۲۲). Third place and psychological well-being: The psychological benefits of eating and drinking places for university students in Southern California, USA. *Cities*, 131, Article ۱۰۴۰۴۹. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.104049>
- Nasehi, H., Saberi, H., Ghaedrahmati, S., & Khademolhoosini, A. (۲۰۲۳). Social sustainability and urban third places: The case of the city of Isfahan in Iran. *GeoJournal*, 88(۵), ۴۸۷۳-۴۸۸۵. <https://doi.org/10.1007/s10708-023-10839-0>
- Oldenburg, R. (۱۹۹۹). *The great good place: Cafes, coffee shops, bookstores, bars, hair salons, and other hangouts at the heart of a community*. Da Capo Press. <https://www.hachettebookgroup.com/titles/ray-oldenburg/the-great-good-place/9780786702416/>
- Pacione, M. (۲۰۰۳). Urban environmental quality and human wellbeing—a social geographical perspective. *Landscape and Urban Planning*, 65(۱-۲), ۱۹-۳۰. [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(02\)00234-7](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(02)00234-7)

- Safari, A., Salaripour, A., & Azimi, N. (۲۰۲۴). A practical framework for ranking-based analysis of livability in urban-rural contexts: A case study of Qazvin city-region, Iran. *International Journal of the Analytic Hierarchy Process*, 16(۲). <https://doi.org/10.13۰۳۳/ijahp.v1۶i۲.۱۱۵۱>
- Qi, J., Mazumdar, S., & Vasconcelos, A. C. (۲۰۲۴). Understanding the relationship between urban public space and social cohesion: A systematic review. *International Journal of Community Well-Being*, 7(۲), ۱۵۵-۲۱۲. <https://doi.org/10.1۰۰۷/s۴۲۴۱۳-۰۲۴-۰۰۲۰۴-۵>
- Aelbrecht, P., Stevens, Q., & Carmona, M. (۲۰۲۱). *Public space design and social cohesion: An international comparison*. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.۴۳۲۴/۹۷۸۰.۴۲۹۴۸۹۱۵۰>
- Hickman, P. (۲۰۱۲). "Third places" and social interaction in deprived neighbourhoods in Great Britain. *Journal of Housing and the Built Environment*, 28(۲), ۲۲۱-۲۳۶. <https://doi.org/10.1۰۰۷/s۱۰۹۰۱۰۱۲-۹۳۰۶۰۵>
- Masoud, S., Mouratidis, K., & Schwartz, K. (۲۰۲۲). Third place and psychological well-being: The psychological benefits of eating and drinking places for university students in Southern California, USA. *Cities*, 131, ۱۰۴۰۴۹. <https://doi.org/10.1۰۱۶/j.cities.۲۰۲۲.۱۰۴۰۴۹>
- Nadizti, F., Hanan, H., & Syamwil, I. B. (۲۰۲۱). Spatial experience for third places in the digital era. In *Proceedings of the ARTEPOLIS 8* (pp. ۱۳۱-۱۳۶). Atlantis Press. <https://doi.org/10.۲۹۹۱/assehr.k.۲۱۱۱۲۶.۰۱۵>
- Liefooghe, C. (۲۰۱۸). Third-Places in the digital age: Spatial diffusion of a socio-economic utopia. *Géographie, Économie, Société*, 20(۱), ۳۳-۶۱. <https://doi.org/10.۳۱۶۶/ges.۲۰۲۰۱۷.۰۰۲۸>
- Jeffres, L. W., Bracken, C. C., Jian, G., & Casey, M. F. (۲۰۰۹). The impact of third places on community quality of life. *Applied Research in Quality of Life*, 4(۴), ۳۳۳-۳۴۵. <https://doi.org/10.1۰۰۷/s۱۱۴۸۲-۰۰۹-۹۰۸۴-۸>
- Finlay, J. M., Esposito, M., Kim, M. H., Gomez-Lopez, I., & Clarke, P. (۲۰۱۹). Closure of 'third places'? Exploring potential consequences for collective health and wellbeing. *Health & Place*, 60, ۱۰۲۲۲۵. <https://doi.org/10.1۰۱۶/j.healthplace.۲۰۱۹.۱۰۲۲۲۵>
- Lee, N. (۲۰۲۴). Evaluating third places, walkability, and positive mood in Los Angeles, USA: Using social media data. *Cities & Health*. <https://doi.org/10.1۰۸۰/۲۳۷۴۸۸۳۴.۲۰۲۴.۲۴۲۱۱۰۲>
- Jennings, V., & Bamkole, O. (۲۰۱۹). The relationship between social cohesion and urban green space: An avenue for health promotion. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(۳), Article ۴۵۲. <https://doi.org/10.۳۳۹۰/ijerph۱۶۰۳۰۴۵۲>
- Yu, C.-Y. (۲۰۲۵). Neighborhood walkability, third place engagement, and their impact on physical activity and social capital for older adults living alone and with others. *Journal Name*. <https://doi.org/10.۱۱۷۷/۰۸۹۸۲۶۴۳۲۵۱۳۲۳۳۰۱>
- Safari, A., Salaripour, A., & Azimi, N. (۲۰۲۴). A practical framework for ranking-based analysis of livability in urban-rural contexts: A case study of Qazvin city-region, Iran. *International Journal of the Analytic Hierarchy Process*, 16(۲). <https://doi.org/10.13۰۳۳/ijahp.v1۶i۲.۱۱۵۱>
- Nasehi, H., Saberi, H., Ghaedrahmati, S., & Khademolhoosini, A. (۲۰۲۳). Social sustainability and urban third places: The case of the city of Isfahan in Iran. *GeoJournal*. <https://doi.org/10.1۰۰۷/s۱۰۷۰۸۰۲۳-۱۰۸۳۹۰۰>

[Streetscape greenery and health] (۲۰۱۳). Streetscape greenery and health: Stress, social cohesion and physical activity as mediators. *Journal Name, Volume(Issue), Pages*.
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/۲۳۹۳۱۹۴۲/>

[Green space mediators review] (۲۰۲۱). How does urban green space impact residents' mental health: A literature review of mediators. *Journal Name, Volume(Issue), Pages*.
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/۳۴۸۳۱۵۱۲/>